

Технологія виховання громадянської відповідальності учнів

К. А. Пекач

Національний університет біоресурсів і природокористування, м. Київ, Україна

Paper received 30.01.2016; Accepted for publication 20.02.2016.

Анотація. У статті розкрито особливості технології виховання громадянської відповідальності учнів. Аргументовано необхідність займатися вихованням громадянської відповідальності підростаючого покоління в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів. Розкрито змістові складові виховання громадянської відповідальності учнів на основі аксіологічного підходу. Обґрунтовано концептуальні засади формування відповідального громадянина. Розкрито роль суб'єктів виховної взаємодії громадянського виховання учнівської молоді. Наведено найбільш ефективні педагогічні форми, методи, прийоми, засоби виховання громадянської відповідальності учнів.

Ключові слова: громадянин, громадянське виховання, відповідальність, громадянська відповідальність, система цінностей.

Вступ. Науково-технічний прогрес, розвиток технологій у різних сферах буття обумовлюють зростання добробуту, комфорту для населення, сприяють автоматизації не лише промислового виробництва, але й повсякденного життя людини, її побуту. Вивільняючись від фізичної праці людина все більше часу проводить за монітором телевізора, комп'ютера чи певного гаджета, таким чином перетворюючись із суб'єкта реальних відносин у суб'єкт віртуального світу (у віртуальному світі людина отримує те, чого їй бракує в реальному житті, наприклад успіху, перемоги, любові, поваги тощо). Така трансформація зумовлює формування людини, яка прагне підпорядкувати собі реальну дійсність засобами віртуального світу. Так, наприклад, якщо дитина грає у комп'ютерну гру і для того, щоб піднятися на вищий рівень їй необхідно певного учасника гри вдарити, перемогти, вбити, то у відносинах із ровесниками в реальному житті будуть застосовуватися приблизно такі ж дії. У свою чергу жорстокість однієї людини до іншої породжує поширення насилья, антигуманності та аморальності. Таким чином виникає запитання: чи може людина (особливо дитина), що прагне отримувати насолоди від життя усіма доступними засобами бути відповідальним громадянином, сім'янином, працівником? Відповідь однозначна – ні, оскільки відповідальність передбачає насамперед свідоме прийняття і виконання своїх обов'язків як члена сім'ї, команди, суспільства, країни. Відповідальність у першу чергу передбачає повагу до інших людей, забезпечення реалізації їх прав і свобод. Таким чином, відповідальною може бути людина із розвинутими моральними якостями, яка готова співіснувати на паритетних засадах з іншими людьми, у гармонії із навколишнім середовищем. Така людина не вимагає від інших (родичів, керівників, державних чиновників) забезпечити їй кращі умови для життєдіяльності, а наполегливою працею створює їх для себе та оточуючих. Що необхідно зробити для того, щоби сучасне підростаюче покоління було відповідальним? Відповіді на це запитання присвячене наше дослідження.

Мета статті – розкрити технологію виховання громадянської відповідальності учнівської молоді.

Виклад основного матеріалу. Технологію виховання ми розглядаємо як поетапне формування в учнів громадянської відповідальності, на основі

методологічних принципів та підходів, із застосуванням оптимального комплексного методичного інструментарію, шляхом інтеграції виховних зусиль різноманітних суб'єктів взаємодії задля досягнення очікуваного результату – підготовки підростаючого покоління до самореалізації в системі «громадянин-держава». Таким чином технологія виховання громадянської відповідальності дає відповіді на такі основні запитання.

1. Чи є в сучасних умовах глобалізації та інтеграції потреба займатися вихованням громадянської відповідальності?

2. Які змістові складові виховання громадянської відповідальності або ж що необхідно формувати?

3. Які концептуальні основи формування відповідального громадянина?

4. Хто повинен здійснювати громадянське виховання учнівської молоді, тобто які суб'єкти виховної взаємодії?

5. Як на практиці реалізувати процес виховання громадянської відповідальності учнів, які обрати ефективні педагогічні форми, методи, прийоми, засоби?

У XXI столітті проблема формування відповідальної особистості стає все актуальнішою. Розвиток науково-технічного прогресу дозволяє окремим людям впливати на все більшу кількість населення та навколишнє середовище. Безвідповідальні дії та рішення у такому випадку можуть завдавати все більшої шкоди як окремій людині, країні, так і світу.

Відповідальність ми вважаємо за доцільне структурувати за середовищем життєдіяльності людини (рис. 1).

Рис. 1. Рівні відповідальності особистості

Так, людина є біологічним видом, вона приналежна до біосфери, тому вона повинна усвідомлювати себе невід'ємною частиною природи. Людина народжується і виховується у сім'ї, у дорослому віці створює власну родину, а тому їй повинна відповідально ставитися до виконання синівських, батьківських, сімейних обов'язків. Людина живе у певному суспільстві має громадянство однієї чи кількох країн, а тому вона повинна усвідомлено та сумлінно виконувати існуючі норми та громадянські обов'язки. Людина живе на планеті Земля – це наш спільний дім, а тому ми повинні разом дбати один про одного, про середовище нашого спільного існування. У ХХ столітті фашизм забрав життя мільйонів людей різних національностей, не обмежуючись кордонами однієї держави. За даними ООН від СНІДу уже померло більше 30 мільйонів людей у світі. Щорічно через збройні конфлікти та тероризм гинуть тисячі безневинних людей на різних континентах. Аварія на Чорнобильській атомній електростанції завдала величезної шкоди Україні, але наслідки були відчутними й далеко за її межами. У ХХ столітті Ганс Йонас сформулював імператив нової етики, а саме «чини так, щоб наслідки твоєї діяльності не були руйнівними для майбутньої можливості такого життя» [1]. Таким чином, забезпечення можливості існування людства у майбутньому залежить від відповідальності окремих людей та держав за умов їх інтеграції навколо ідеї майбутнього життя. Людство уже сьогодні об'єднується навколо ідеї спільного ведення економіки, через створення різноманітних економічних союзів (наприклад економічний і монетарний союз Європейського союзу, Митний союз), спільної системи безпеки (НАТО, ОБСЄ), спільного вирішення глобальних проблем, зокрема екологічних, продовольчих, військово-політичних (ООН). Хорошим прикладом інтеграції зусиль різних країн щодо вирішення важливих проблем життєдіяльності є Європейський Союз (ЄС). Відповідно до Лісабонського договору основним цілями ЄС є забезпечення громадянам їх прав і свобод, безпеки та правосуддя без внутрішніх кордонів; сприяння соціальній справедливості та соціальному захисту; сприяння економічній, соціальній та територіальній згуртованості держав-членів ЄС; підтримання та поширення демократичних цінностей та ін. [2]. Приклад функціонування Європейської Союзу свідчить, що кожна держава-член зберігаючи свою ідентичність, культуру, мову, традиції забезпечує своїм громадянам стабільніші умови праці, дотримання прав і свобод, безпеки тощо. У свою чергу від населення вимагається свідоме дотримання існуючих нормативно-правових та моральних норм, тобто необхідність бути відповідальними громадянами. Значні порушення існуючих норм групою людей в одній країні, призводять до її ослаблення, що в свою чергу послаблює і Союз в цілому. Отже, з упевненістю можна стверджувати, що в умовах глобалізації та інтеграції зростає роль окремої людини – відповідального громадянина, починаючи від простого робітника, який відповідально виконує свої

професійні, батьківські обов'язки до президента чи прем'єр-міністра.

Які змістові складові виховання громадянської відповідальності або ж що необхідно формувати?

Змістовими елементами виховання громадянської відповідальності є система цінностей. Основними її складовими є цінності громадянського суспільства та демократії. Так найважливішою цінністю є цінність Людини, її життя, свобода, честь і гідність. Якщо у суспільстві немає поваги до окремої людини, якщо недотримуються її права і свободи, тоді немає сенсу говорити про громадянську відповідальність. Людина, яка не має свободи, не може нести відповідальності. Так, наприклад, якщо людину викрали та незаконно утримують у невідомому місці, чи може вона у цей час доглядати за дітьми, працювати на підприємстві, іти на вибори? Звичайно, ні. Таким чином, тільки вільна людина може нести відповідальність за свої вчинки чи бездіяльність.

Формування цінності Людини необхідно здійснювати на різних рівнях. Так, сучасні міжнародні документи (Загальна декларація прав людини проголошена Генеральною Асамблеєю Організацією Об'єднаних Націй у 1948 році, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод) не тільки визначають людину найвищою цінністю, але й гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, визначені права і свободи. Сучасні реалії свідчать про гуманне міжнародне право щодо людини. Так, сотні тисяч біженців отримують притулок, необхідні засоби до існування у європейських країнах, хоча не є громадянами цих країн. Від біженців вимагається тільки одне – дотримання існуючих у суспільстві, де вони тимчасово перебувають, моральних та правових норм.

Цінність людини необхідно культивувати і на загальнодержавному рівні. Проголошується і дотримується цінність людини в країнах із демократичним стилем управління, оскільки авторитарний режим нівелює роль окремого громадянина.

Важливо, щоб цінність людини культивувалася в суспільстві, в усіх його інституціях, у першу чергу в засобах масової інформації, в кіномистецтві та телешоу, в навчальних закладах, на вулиці, в сім'ї. Ставлення дитини до людей і навколишнього світу формується в процесі їх соціалізації. Дитина народжується на світ, за Дж. Локком як «tabula rasa», а «дев'ять десятих людей стають такими, якими вони є, тільки завдяки вихованню» «I think I may say that of all the men we meet with, nine parts of ten are what they are, good or evil, useful or not, by their education» [3]. Для того, щоби підрастаюче покоління усвідомлювало важливість цінності людини та щоб ця цінність стала пріоритетною необхідно цілеспрямовано та системно здійснювати виховну роботу як із дітьми, так і з дорослими. Діти наслідують дорослих, спостерігають за ними, спілкуються, будують взаємини, їх ставлення до людей є визначальним. В. Сухомлинський, працюючи директором сільської школи, відзначав, що у процесі виховної роботи «було багато спеціально створених, передбачених, «збудованих» людських відносин, які мали на меті те, що у душах вихованців глибоко утвердилася повага до людини, як

вищої цінності, щоб з дитинства людина була другом, товаришем, братом іншої людини» [4, с. 11]

Таким чином, базовою цінністю є цінність Людини. На її основі розвиваються й інші громадянські цінності, зокрема:

- толерантне ставлення до людей, незалежно від їх мови, статі, національності, релігійної приналежності, політичних переконань;
- повага до приватної власності інших людей;
- верховенство права та дотримання норм закону;
- активна участь у громадському житті суспільства;
- повага до демократично обраної влади та державних інституцій;
- готовність до захисту індивідуальних прав і свобод;
- свобода слова;
- рівність у можливостях та перед законом;
- самовідповідальність особистості.

Отже, у процесі розвитку громадянської відповідальності необхідно формувати в учнівської молоді ціннісне ставлення до: оточуючого світу; навколишнього середовища; Людини; закону; державних інституцій та демократично обраної влади; прав і свобод інших людей; праці; самого себе.

Концептуальну основу формування відповідального громадянина становлять ідеї вітчизняних та зарубіжних вчених, наукові концепції і теорії, методологічні підходи. Концептуальними є ідеї:

- про роль народності, мови, самобутності у вихованні громадянина, про відношення загальнолюдського і національного (К. Ушинського);
- необхідності конструювання виховного ідеалу громадянина на засадах демократичних цінностей (Г. Ващенко);
- важливості виховання майбутнього громадянина засобами колективу і праці (А. Макаренко);
- виховання людини в людині (В. Сухомлинський);
- про роль середовища у вихованні громадянина (Дж. Локк);
- необхідності усвідомлення молоддю пріоритетних завдань розвитку країни, існуючих норм за виконання громадянських обов'язків (Г. Кершенштайнер);
- важливості вмотивованості до виконання ролі громадянина та необхідності самореалізації в системі «громадянин-держава» (Р. Маслоу);
- про взаємообумовленість свободи та відповідальності (В. Франкл);
- розвитку колективної відповідальності у визначеному комунікативному середовищі (К.-О. Апель).

Основними науковими теоріями, які є методологічним підґрунтям виховання відповідального громадянина є екзистенціалізм, теорія природного права, «етика відповідальності» Г. Йонаса. Екзистенціалізм (М. Гайдеггер, К. Ясперс, А. Камю, Ж. Сартр, В. Франкл), як один із провідних філософських напрямів ХХ століття, є базисом виховання відповідального громадянина, оскільки людина має не тільки свободу вибору, але й сама відповідає за свій

вибір, за власний розвиток, за умови життєдіяльності, зрештою і за країну в якій живе і яку творить. Так, В. Франкл відзначає, що «екзистенційний аналіз не визнає людину вільною, не визнаючи її в той же час відповідальною» [5, с. 115] (В. Франкл). Теорія природного права (Сократ, Платон, Б. Спіноза, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковорода та ін.) закріплює за громадянином невід'ємне право на базові цінності громадянського суспільства, зокрема право на життя, честь, гідність, свободу пересування, право на приватну власність, особисту недоторканість, право на насильницьку зміну тоталітарної влади тощо. Етика відповідальності Г. Йонаса (принцип відповідальності) зобов'язує кожного громадянина дбати про можливість майбутнього існування людства. Стрімкий науково-технічний розвиток, екологічні проблеми ставлять під загрозу існування людини у майбутньому, а тому, на думку Г. Йонаса, необхідно відмовитися від традиційної антропоцентричної етики та споживацького ставлення до навколишнього середовища, а натомість будувати відповідальні, паритетні відносини. Однією із важливих складових нової етики відповідальності повинна стати державна опіка, а уряди країн спрямувати свої зусилля на вирішення не тільки проблем сьогодення, але й майбутнього життя.

У процесі розвитку громадянської відповідальності в учнів необхідно застосовувати такі основні методологічні підходи як особистісно-орієнтований, аксіологічний, діяльнісний. Особистісно-орієнтований підхід забезпечує врахування індивідуальних особливостей, інтересів, нахилів, здібностей вихованця. Застосування аксіологічного підходу дає можливість формувати у підростаючого покоління системи цінностей, визнаючи при цьому цінність окремої людини – учня – майбутнього громадянина країни. Діяльнісний підхід забезпечує формування громадянської відповідальності учнів, шляхом залучення їх до різноманітних видів суспільно-корисної діяльності (навчання, громадська діяльність, робота в клубах за інтересами тощо).

У процесі виховання громадянської відповідальності учнівської молоді необхідно інтегрувати зусилля різних суб'єктів виховної взаємодії, зокрема сім'ї, педагогів-вихователів, соціальних працівників, громадських (у першу чергу дитячі та молодіжні) організацій, ЗМІ, відомих авторитетних людей. В результаті такої інтеграції учень повинен перетворитися із об'єкта виховних впливів у суб'єкт виховання, тобто він повинен усвідомити необхідність і важливість постійного самовдосконалення та саморозвитку.

Найбільш ефективними формами виховання громадянської відповідальності учнів є флеш-моби, зустрічі з відомими людьми з яскраво вираженою громадянською позицією, тематичні вечори, проекти, конкурси, квести, ігри, тематичні виховні години, перегляд і обговорення художніх та документальних фільмів, тренінги, гуртки, круглі столи, екскурсії, читання художньої літератури, консультування, бесіда. Доцільно застосовувати такі методи виховання як лекція, бесіда, роз'яснення, «відкрита трибуна», дискусія, переконання, приклад, педагогічна вимога,

громадська думка, вправа, створення виховуючи ситуацій, гра, змагання, заохочення, самозобов'язання, «правила поведінки», «оцінка прожитого дня». Вибір форм, методів, засобів та прийомів виховної взаємодії у першу чергу залежить від вікових та індивідуальних особливостей учнів, а також педагогічної майстерності педагога-вихователя.

Висновки. Виховання громадянської відповідальності учнівської молоді – один із пріоритетів системи освіти. В умовах глобалізації та інтеграції зростає роль громадянського виховання підростаючого

покоління, оскільки спрямовується на формування відповідального громадянина, який здатен будувати відносини з іншими людьми на засадах гуманності, толерантності, поваги до інших культур, релігій. Процес виховання громадянської відповідальності учнів повинен будуватися на системному, технологічному підходах, які передбачають чітку постановку задач та поетапне їх розв'язання задля досягнення основної цілі – виховання відповідального громадянина, який здатен само реалізуватися в системі «громадянин-держави».

ЛІТЕРАТУРА

1. Hans Jonas: Das Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation, Frankfurt am Main 1979, 415 p.
2. Treaty of Lisbon amending the treaty on European Union and the treaty establishing the european community (2007/C 306/01) // Official Journal of the European Union – 17.12.2007 // [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ: C:2007:306:FULL:EN:PDF](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:306:FULL:EN:PDF)
3. Locke, John. Some Thoughts Concerning Education and of the Conduct of the Understanding. Eds. Ruth W. Grant and Nathan Tarcov. Indianapolis: Hackett Publishing Co., Inc. 1996, 256 p.
4. Сухомлинський В. Народження громадянина / В. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1970. – 288 с.
5. Viktor E. Frankl. Man's Search for Meaning. Beacon Press. 2006, 165 p.

REFERENCES

1. Hans Jonas: Das Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation, Frankfurt am Main 1979, 415 p.
2. Treaty of Lisbon amending the treaty on European Union and the treaty establishing the european community (2007/C 306/01) // Official Journal of the European Union – 17.12.2007 // [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ: C:2007:306:FULL:EN:PDF](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:306:FULL:EN:PDF)
3. Locke, John. Some Thoughts Concerning Education and of the Conduct of the Understanding. Eds. Ruth W. Grant and Nathan Tarcov. Indianapolis: Hackett Publishing Co., Inc. 1996, 256 p.
4. Sukhomlinsky Vasily. Birth citizen. – K.: The Soviet school, 1970. – 288 p.
5. Viktor E. Frankl. Man's Search for Meaning. Beacon Press. 2006, 165 p.

Technology education Civil Liability students

К. А. Пекач

Annotation. The article discusses the features of technology education students' civil liability. The necessity to educate the younger generation of civil liability in the conditions of globalization and integration processes. Opened education components of civil liability of pupils on the basis of axiological approach. The conceptual bases of formation of a responsible citizen. The role of the subjects of educational cooperation of civic education students. Are the most effective forms of teaching, methods, techniques, means of educating pupils civil liability.

Keywords: citizen, civic education, responsibility, civic responsibility, values.

Технология воспитания гражданской ответственности учащихся

К. А. Пекач

Аннотация. В статье раскрыты особенности технологии воспитания гражданской ответственности учащихся. Аргументированно необходимость заниматься воспитанием гражданской ответственности подрастающего поколения в условиях глобализационных и интеграционных процессов. Раскрыто составляющие воспитания гражданской ответственности учащихся на основе аксиологического подхода. Обоснованы концептуальные основы формирования ответственного гражданина. Раскрыта роль субъектов воспитательного взаимодействия гражданского воспитания учащейся молодежи. Приведены наиболее эффективные педагогические формы, методы, приемы, средства воспитания гражданской ответственности учащихся.

Ключевые слова: гражданин, гражданское воспитание, ответственность, гражданская ответственность, система ценностей.